

Munding Márta

**„GYÖTRELEM
A SZEMNEK LÁTNÍ EZEKET
A PERZSA NŐKET”**

DAPHNON

A BTK MORAVCSIK GYULA INTÉZET KIADVÁNYAI

II. TANULMÁNYKÖTETEK – STUDIA

4. kötet – Tomus 4

Munding Márta

**„GYÖTRELEM
A SZEMNEK LÁTNI EZEKET
A PERZSA NŐKET”**

*Alexandros és az előkelő barbár asszonyok
Curtius Rufus történeti munkájában*

A könyv a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Moravcsik Gyula Intézet

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

A kötet megjelenését az ELKH Titkárság támogatta.
A kötet az NKFIH PD 125517 számú pályázat keretében készült.

© Munding Márta, Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
Typotex, Budapest, 2023

A kötetet szerkesztette Mayer Gyula
Lektorálta Tar Ibolya

ISBN 978-963-493-240-6

ISSN 2786-1694

Kedves Olvasó!

Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!
Újabb kiadványainkról és akcióinkról a www.typotex.hu
és a facebook.com/typotexkiado oldalakon értesülhet.

Typotex Kiadó

Alapította Votisky Zsuzsa, 1989

A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és
Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Felelős kiadó: Németh Kinga

Felelős szerkesztő: Kovács Zoltán

Tipográfia és tördelés: Mayer Gyula

Borítóterv: Janković Milán

Nyomdai munkálatok: Mega-Galaxis Kft., Budapest

Felelős vezető: Nemere Ágnes ügyvezető igazgató

Tartalom

Bevezetés	7
Curtius Rufus és műve, a <i>Historiae Alexandri Magni Macedonis</i>	15
A királyi nők jelenléte az udvarban	53
Alexandros találkozása Dareios nőrokonaival	69
Barsiné mint Alexandros felesége?	159
Alexandros találkozása Hystaspés feleségével	193
Thaléstris, az amazonok királynője	229
Sisimithrés felesége és édesanyja	267
Spitamenés felesége: a lefejezés motívuma Curtius Rufusnál	305
Alexandros és Rhóxané házassága: Alexandros mint új Achilleus	343
Alexandros és Cleophis találkozása és állítólagos kapcsolata	389
Összefoglalás	435
Rövidítések jegyzéke	451
Irodalomjegyzék	455
Az idegen nevek és közsavak írásmódjáról	493

Bevezetés

III. Alexandrosról¹ az idők folyamán számos munka született, alakja újra meg újra az érdeklődés középpontjába került. Hírneve elsősorban hódításainak köszönhető, mivel fiatal kora ellenére hatalmas és egzotikus területeket hódított meg és tartott össze birodalomként. Kiváló hadi jártasságának, briliáns stratégiai érzékének, valamint intellektusának hála vállalkozásai rendre sikerrel végződtek, alakja pedig egyre inkább a legyőzhetetlenséggel, illetve az ehhez kapcsolódó, elismerésre méltó vezetői képességekkel, a gyorsasággal, az előrelátással és a kiváló helyzetfelismerő képességgel párosult. Már életében megkezdődött a személyét övező legendák gyártása, halálát követően pedig ez a folyamat még inkább felgyorsult. A későbbi korok szerzői ugyanis egyre bővítették e legendás történetek körét: Alexandrost olyan helyekre utaztatták el, ahol soha nem járt, s olyan személyekkel, lényekkel találkozatták, akikkel valójában sohasem találkozhatott. Nem csupán a későbbi korok szerzői jártak elől a legendaanyag kitalálásában és bővítésében, hiszen már Alexandros és közvetlen környezete is támogatta és táplálta a hihetetlen, legendás történetek kigondolását és lejegyzését. Maga Alexandros korán felismerte a propaganda szerepének fontosságát, amikor csak lehetett, élt annak eszközeivel céljai előmozdítása érdekében. Tragikusan rövid élete, karizmatikus személyisége, karakterének kettőssége – kiváló hadvezér és stratégia, ugyanakkor ellentmondást nem tűrő, rettegett zsarnok is egy személyben –, továbbá felépített birodalmának tiszavirág

¹ A továbbiakban csak Alexandros néven említve.

életű tündöklése, majd széthullása ugyancsak kedvezett az alakja köré szövődő legendás történetek kimunkálásának.

Alexandros megítélése koronként változott. Az alakjával foglalkozó szerzők karakterének gyengeségeit vagy – éppen ellenkezőleg – erőnyeit szinte már túlzásba menően kidomborítva, személyét hol negatívan, hol pedig felettébb pozitívan ítélték meg. Nem túlzás tehát azt állítanunk, hogy minden kornak, sőt minden kutatónak megvolt és megvan a maga Alexandrosa.² Az alakjával és haditetteivel foglalkozó modern kori kutatások így – érthető módon – rendre arra koncentráltak, hogy a ránk maradt, Alexandrosról szóló beszámolókat megtisztítsák, vagyis lehámozzák róluk a legendás elemeket, és megtalálják a történeti valóságot: a történeti Alexandrost.³

A kutatók figyelme mind ez idáig nem terjedt ki annak vizsgálatára, hogyan mutatták be a régi szerzők a makedón uralkodó barbár, perzsa asszonyokkal való találkozásait, s e találkozások részleteit és szereplőit. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy egyáltalán nem léteztek volna nőkkel, pontosabban makedón vagy perzsa nőkkel foglalkozó kutatások. Többek között vizsgálták már az Achaimenida és a makedón királyi nők társadalomban betöltött funkcióját, a poligámia gyakorlatát és következményeit, II. Philippos, majd Alexandros házassági politikájának sajátosságait, Alexandros idegen származású feleségeinek és utódainak a makedón udvarban betöltött szerepét és további sorsukat. Alexandros legendás alakokkal való találkozásai, így például az amazonkirálynővel, Thaléstrisszel való együttléte ugyancsak érdeklődésre tartott számot, hiszen számos kutató próbált arra választ találni, hogyan és miért kerülhetett egy mitológiai alak, ráadásul éppen az amazonok királynője az Alexandros hadjáratát elbeszélő történeti munkákba.

² WILCKEN 1967, *Preface*; BADIAN 1964, 192; UŐ 1976, 280; BORZA 1995, 2.

³ Vö. BORZA 1995, 2–3.

Ezek a nők helyzetét vagy életét témául választó vizsgálatok azonban elsősorban történelmi és szociológiai szempontból közelítettek a témához. Mindenekelőtt a források adatait összegyűjtve kísérelték meg e nők lehetséges életrajzát (születési, halálozási évük, genealógiájuk, gyermekszüléseik száma, ideje, udvarban betöltött szerepük, ténykedésük stb.) rekonstruálni. Ezt követően – többek között – olyan kérdésekre próbáltak választ adni, milyen funkciót tölthettek be az udvarban, milyen jogkörrel rendelkezettek, ki válhatott az uralkodó feleségévé, létezett-e bármilyen házassági és örökösödési jog, illetve mi vezethetett egy-egy nő felemelkedéséhez, bukásához, mellőzéséhez vagy meggyilkolásához. A forrásanyagból kigyűjthető adatokat tehát egyben, nem pedig szerzőkre bontottan kezelték, s még kevésbé vizsgálták azt, hogy egy-egy szerző hogyan is ábrázolta ezeket a nőket, műve melyik részére helyezte Alexandrosszal való találkozásukat és kapcsolatukat, milyen szerkesztési elvek mentén dolgozta ki a jeleneteket, illetve milyen üzenetet közvetített e találkozásokon keresztül a nőkről, s milyet Alexandrosról.

Az Alexandros tetteit „regényesebb” formában bemutató római szerző, Curtius Rufus a *Historiae Alexandri Magni Macedonis* címet viselő munkájának számos epizódjában megjelenítette ezeket a barbár, perzsa nőalakokat. Művében ezek a makedón uralkodóval találkozó, rövidebb vagy hosszabb időre az udvarában tartózkodó barbár, perzsa nők a tradíciónak megfelelően általában néma szereplőkként vannak jelen, akik nem, vagy csak ritkán szólalnak meg, viszont annál többször beszélnek róluk. Olykor az is előfordul azonban, hogy munkájában egy-egy nő az események menetét jelentősen befolyásoló szerepkörben jelenik meg.

Jelen vizsgálat éppen ezért azt tekinti céljának, hogy Curtius Rufus nőkkel kapcsolatos beszámolóit a többi Alexandros-

történetíró, így elsősorban Diodóros,⁴ Plutarchos,⁵ Arrhianos,⁶ Iustinus⁷ és a *Metzi Epitomé*⁸ leírásával hasonlítsa össze. Ez az összevetés lehetővé teszi a beszámolók közötti eltérések, illetve az egyezések és hasonlóságok kimutatását is. A megfelelések és különbségek felmérését követően – az eddigi Alexandros-kutatás módszerét és gyakorlatát alkalmazva – kirajzolódhatnak a történetek hátterében sejthető Alexandros korabeli vagy közvetlenül az Alexandros halálát követően író szerzők (úgy-

⁴ Diodóros a Kr. e. 1. század második felében (Kr. e. 60 és 30 között) írta *Bibliothéké historiké* című történeti munkáját, amely, úgy tűnik, megelőzte Pompeius Trogus művét. Az eredeti 40 könyvből álló világ-történet 17. könyve tartalmazza Alexandros életét és tetteit. Diodóros technikájáról és forráshasználatáról újabban lásd PRANDI 2013, VII–XLII; ILLÉS ([2021]) 7–16.

⁵ Plutarchos *Iulius Caesar-életrajzával* párba állított *Alexandros-életrajza* vélhetően Kr. u. 110 és 115 között keletkezett. A biográfus számos más életrajzában (*Démostenés, Phókión, Eumenés, Démétrios*), továbbá még két, Alexandros szerencséséről szóló retorikai esszéjében (*De fortuna aut virtute Alexandri I, II*) is közölt adatokat Alexandrosról. Plutarchos *Alexandros-életrajzá*nak datálásáról és a szerző technikájáról bővebben: HAMILTON 1969, XXXVII.

⁶ Arrhianos *Anabasis Alexandru* címen ismert, hét könyvből álló, Xenophón mintáját követő munkája a Kr. u. 2. században keletkezett. Pontos datálása vitatott, úgy tűnik, hogy e munka később született, mint Plutarchos *Alexandros-életrajza*. A datálási problémákról, valamint Arrhianos forráshasználatáról és technikájáról bővebben lásd BOSWORTH 1980A, 1–38; UŐ 1995, 1–7; TÓTH 2013.

⁷ Marcus Iunianus Iustinus Kr. u. 200 körül készíthette el kivonatát Pompeius Trogus 44 könyvből álló történeti munkájából. Az Alexandrosra vonatkozó adatokat a 11. és a 12. könyv tartalmazza. A munka (kivonat) jellege miatt Iustinus beszámolója a legtömörebb. Iustinus életéről és technikájáról bővebben: HECKEL 1997, 8–19.

⁸ A *Metzi Epitomé* a Kr. u. 4. vagy 5. század folyamán állíthatták össze. Az eredeti kódex (*Codex Mettensis 500*) három, Alexandrosszal kapcsolatos kisebb szöveget tartalmazott: 1. Alexandros Aristotelésnek szóló levele (*Epistula Alexandri Macedonis ad Aristotelem magistrum*), 2. egy Alexandrosról szóló történeti munka (*Epitoma rerum gestarum Alexandri Magni*), amely III. Dareios halálától mutatta be az eseményeket, és Alexandros indiai hadjáratának elbeszélésével zárult), 3. az Alexandros utolsó napjait és végrendeletét bemutató munka (*Liber de morte testamentoque Alexandri*). A *Metzi Epitomé* datálásáról, tartalmáról, forráshasználatáról és forrásértékéről lásd újabban BAYNHAM 1995, 60–77.

nevezett *első generációs történetírók* vagy *elsődleges források*⁹) munkáiból származó adatok. Jelen vizsgálat épít az eddigi *Quellenforschung* eredményeire, azonban kritikusan viszonyul hozzájuk: ahol szükséges, elfogadja, sok esetben viszont elveti és módosítja azokat.

Mivel e kutatás a barbár nőket ábrázoló jeleneteket kívánja tüzetesebben, lehetőleg minél több szempontból megvizsgálni, fontosnak tartom hangsúlyozni egy-egy jelenet elemzése során a barbárokkal kapcsolatos sztereotípiák pozitív vagy negatív elemeinek megjelenését. A találkozások során ugyanis a makedón uralkodó, pontosabban az általa képviselt makedón, görög világrend egy számára teljesen különböző, idegen kultúra érték- és eszmerendszerével találta magát szembe. Épp ezért lehet érdekes annak a kérdésnek a tisztázása, hogyan ábrázolták az Alexandros-történetírók ezeket az idegen származású nőket, milyen külső és belső tulajdonságokkal, erényekkel vagy hibákkal ruházták fel őket.

Kiemelt szerep jut Curtius Rufus munkájának, hiszen az Alexandros-történetírók közül ő nyújtotta a leghosszabb és legrészletesebb leírást a barbár, perzsa nőkről: III. Dareios¹⁰ anyjáról, Sisygambisról; feleségéről, Stateiráról; gyermekeiről, ifjabb Stateiráról és Drypétisről; Artabazos lányáról, Barsinéről; Hystaspés feleségéről; az amazonok királynőjéről, Thaléstrisről; Sisimithrés hitveséről; Spitamenés feleségéről; Oxyartés lányáról, Rhóxanéről és végül Massaga királynőjéről, Cleophisról.¹¹ A jelenetek jóval nagyobb száma, valamint a többi szerzőhöz viszonyított hosszabb és részletesebb kidolgozása azt sugallja, hogy Curtius Rufus érdeklődött a barbár, perzsa nőkkel

⁹ A szakirodalom a következő elnevezéseket használta ezekre a szerzőkre és műveik csoportjára: *first generation historians*, *primary sources*, illetve *lost histories*. A továbbiakban elsődleges szerzőként vagy elsődleges forrásként hivatkozom majd rájuk.

¹⁰ A továbbiakban csak Dareios néven említve.

¹¹ A Cleophis névalak csupán a latin nyelvű munkákban szerepel, így nevének említésekor a latin nyelvi formát szerepeltetem.

kapcsolatos történetek iránt, s arra utal, hogy előszeretettel válogathatta ki a forrás vagy források anyagából a hozzájuk kapcsolódó történeteket vagy csak egyszerűen az alapadatokat (származás, név, gyermekek száma stb.). Természetesen elképzelhető, hogy az Alexandros életével és hadjáratával foglalkozó többi auktor munkájában azért nem találunk ennyi barbár, perzsa nővel kapcsolatos jelenetet, mert a választott műfaj (biográfia, világtörténet, *epitomé*) követelményeihez igazodva az adott szerző kiszűrte ezeket a történeteket, mivel a rövidség és tömörség elvéhez alkalmazkodva a forrásban talált anyagot jelentősen rövidítenie kellett.¹² A nőekkel kapcsolatos jelenetek elmaradása csupán részben lenne indokolható a terjedelmi korlátok figyelembevételével. Az Alexandros életével és hadjáratával leghosszabban foglalkozó történetírónak, Arrhianosnak lett volna lehetősége és tere is a nőekkel kapcsolatos történetek részletesebb lejegyzésére, ő azonban mégsem élt ezzel: egy-két kivételtől¹³ eltekintve csupán a velük kapcsolatos legfontosabb adatok feljegyzésére szorítkozott. Az már más kérdés, hogy vajon azért nem írt-e róluk hosszabban, mert nem szerepeltek nőekkel kapcsolatos ilyen történetek a forrásai beszámolójában, vagy azért, mert ő döntött úgy, hogy ezeket az epizódokat kihagyja, mivel valamilyen okból nem illettek írói koncepciójába. Fontos azonban megjegyezni, hogy a rövidség és tömörség elvét követő szerzők sokszor tették félre a szelektív ábrázolás követelményét, hogy egy-egy nőekkel kapcsolatos jelenetet

¹² A *Bibliotheca Teubneriana* sorozat alapján Arrhianos *Anabasis*a körülbelül 389, *Indikéje* 72, Curtius Rufus *Historia*eja 386, Diodóros *Bibliothéké historiké* című munkájának Alexandrosszal foglalkozó 17. könyve 176, Plutarchos *Alexandros-életrajza* 89, Iustinus *Epitoma historiarum Philippicarum* című munkájának Alexandrosszal foglalkozó 11–12. könyve 30, míg az *Epitomé Mettensis* szövege 29 (a *Liber de morte* című munkával együtt 48) oldalt tesz ki.

¹³ Vö. Alexandros találkozása Dareios nőrokonaival (Arr. *an.* 2.12.3–8); egy Stateirával kapcsolatos történet (Arr. *an.* 4.19.6–20.3); Alexandros és Rhóxané esküvője (Arr. *an.* 4.19.4–5; 4.20.4); az amazonokra vonatkozó történet (Arr. *an.* 7.13.2–6).

részletesebben mutassanak be.¹⁴ Curtius Rufus munkájában találjuk a legtöbb barbár, perzsa nőikkel kapcsolatos jelenetet, ez azt bizonyítja, hogy ő érdeklődött leginkább e nők, valamint Alexandros velük szemben tanúsított viselkedése iránt. A kérdés továbbra is az, mit talált Curtius Rufus a forrásaiban, s mi volt az, amivel módosította a forrásokban található anyagot. Mára *communis opinio* a szerző munkájával foglalkozó kutatók körében, hogy jelentős változtatásokat hajtott végre a források anyagán. Munkámban azt kívánom bemutatni, hol tér el Curtius Rufus beszámolója a többi Alexandros-történetíró leírásaitól, milyen forrásokat használhatott jelenetei összeállítása során, s ami a legfontosabb, milyen változtatásokat hajthatott végre a barbár, perzsa nőikkel kapcsolatos jelenetek megszerkesztésekor, illetve milyen szempontokat tarthatott szem előtt a történetek áthelyezése, az epizódok részleteinek módosítása során.

Természetesen, mint minden vizsgálatnak, ennek a kísérletnek is megvannak a korlátai, hiszen nem tudhatjuk bizonyosan, mi lehetett egész pontosan a forrásból vagy forrásokból származó anyag, s mi az, ami szerzőnk invenciójának terméke. E bizonytalanságok ellenére a vizsgálat során Skylla és Charybdis között egyensúlyozva arra teszek kísérletet, hogy Curtius Rufus

¹⁴ A barbár, perzsa nőikkel kapcsolatos részletesebb, több adatot tartalmazó leírás szerepel a következő szerzőknél: Diodórosnál: a perzsa királyi nők fogságba esése, majd Alexandros Dareios nőrokonaival való találkozása (Diod. 17.36.2–17.38.4); Dareios anyja, Sisygambis elutasítja kiszabadítását (Diod. 17.59.6–7); Alexandros találkozása az amazonok királynőjével (Diod. 17.77.1–3). Plutarchosnál: Dareios nőrokonai Alexandros táborában (Plut. *Alex.* 21.1–6); Alexandros és Barsiné kapcsolata (Plut. *Alex.* 21.7–11); Stateira halála (Plut. *Alex.* 30.1–14); Alexandros találkozása az amazonok királynőjével (Plut. *Alex.* 46.1–5); Alexandros és Rhóxané házasságkötése (Plut. *Alex.* 47.7–8). Iustinusnál: Alexandros Dareios nőrokonaival való találkozása (Iust. 11.9.12–16); Stateira halála (Iust. 11.12.6–8); Alexandros találkozása az amazonok királynőjével (Iust. 12.3.4–7); Alexandros kapcsolata Cleophipszal (Iust. 12.7.9–11); Sisygambis Alexandros halálára adott reakciója (Iust. 13.1.5–6). A *Metzi Epitomé* leírásában: Spitamenés felesége (*Epit. Mett.* 20–23); Alexandros és Rhóxané esküvője (*Epit. Mett.* 28–31); Alexandros találkozása Cleophipszal (*Epit. Mett.* 39; 41; 45).

lehetséges módosításait és betoldásait listázzam, s választ adjak arra a kérdésre, mi lehetett a szerző célja egy-egy részlet betoldásával, kihagyásával vagy a történet elemeinek átstrukturálásával. Vajon morális célokat tartott szeme előtt, vagy a retorika hatott rá, esetleg szerkesztési elveinek köszönhetőek a változtatások, vagy talán a korábbi irodalmi, mitológiai hagyomány, esetleg korának eseményei befolyásolták módosításait?

A nőalakokkal kapcsolatos történeteket vizsgáló fejezetek eredményei hozzájárulhatnak Curtius Rufus sajátos írói megoldásainak, szerkesztési elveinek alaposabb megértéséhez, a munkájában szereplő Alexandros-kép további árnyalásához, valamint a szerző által alkalmazott barbárfogalom pontosabb meghatározásához. Az Alexandros-kutatás hagyományait folytatva megkísérlem meghatározni a nőkkel kapcsolatos elbeszélések háttérében álló történeti eseményeket, tényeket, az epizódokból kiolvasható valós társadalmi szokásokat. Amikor szükséges, a jelenet szereplőinek azonosításával, genealógiai viszonyaik meghatározásával, tisztázásával is kísérletezem abban a reményben, hogy ezek a digressziók hozzásegítenek a vizsgált nőalakok helyzetének, kapcsolati viszonyainak és a narratívában betöltött szerepének alaposabb megértéséhez.

A vizsgálat megkezdése előtt néhány összefoglaló alfejezetben röviden áttekintem az Alexandrosszal foglalkozó források körét és az e forrásokkal kapcsolatos problémákat, továbbá az Alexandros- és Curtius Rufus-kutatásnak a jelen témához kapcsolódó problémáit és eredményeit. E rövid, összegző alfejezetek segítséget nyújtanak abban, hogy a vizsgálat során felbukkanó kérdések és válaszok, a lehetséges hipotézisek elhelyezhetővé váljanak a tudományos diskurzusban.

A kéziratot 2021. október 31-én zártam le. Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet lektoromnak, Tar Ibolyának a kézirattal kapcsolatos iránymutatásaiért, továbbá Pataki Elvirának, Takács Lászlónak és Illés Imre Áronnak, akik értékes megjegyzéseikkel nagyban gazdagították a születendő kötetet.

Curtius Rufus és műve, a *Historiae Alexandri Magni Macedonis*

Az elsődleges és másodlagos források köre

Az Alexandros korabeli vagy közvetlen a halálát követő tradícióról, azaz az úgynevezett *elsődleges szerzők*, vagyis Kallisthenész, Onésikritos, Nearchos, Médeios, Kleitarchos, Ptolemaios és Aristobulos munkáiról¹ keveset tudunk, hiszen létezésüket csupán a későbbi szerzők – sok esetben éppen adataik pontatlansága miatt – kritikával illetett utalásaiból ismerjük.² E munkák létrejöttének pontos időpontját, keletkezési körülményeit, tartalmát, továbbá Alexandrosról közvetített képét sem tudjuk rekonstruálni. Arról sem alkothatunk képet, hogy a szerzők teljes egészében mutatták-e be Alexandros hadjáratát, vagy annak csupán egy általuk preferált részét választották és dolgozták ki. Lehetséges, hogy e munkák némelyikében a szerzők a katonai események tömör bemutatásán túl elsősorban az uralkodó személyiségére koncentráltak, Alexandros alakját *exemplum*ként³ kezelve, tetteit vagy követendő, vagy elrettentő példaként mutatták be. E leírások olykor a túlzásoktól sem riadtak vissza. Az elsődleges szerzők közötti kronológiai

¹ Az elsődleges szerzők fragmentumait tartalmazó munkák a következők: MÜLLER 1979; *FGrH* II B Nr. 117–153. A szövegek fordítását lásd ROBINSON 1953, 30–276.

² Az elsődleges szerzőkről és dokumentumokról lásd bővebben PEARSON 1960; PÉDECH 1984; BAYNHAM 2003, 3–19; ZAMBRINI 2007, 210–220. E szerzőkhöz magyarul lásd BOSWORTH 2002A, 425–433; ILLÉS ([2021]) 10–12.

³ STONEMAN (2003, 326) definíciója szerint *tool of thinking*.

sorrend meghatározása mind a mai napig bizonytalan,⁴ mivel datálásukra vonatkozóan csupán két biztos adatunk van. Az egyik, hogy az olynthosi Kallisthenés, Alexandros hivatalos történetírója haláláig, Kr. e. 327-ig jegyezte le az ázsiai expedíció történetét. A másik pedig az, hogy Aristobulos öreg korában, az ipsosi csata (Kr. e. 301) után írta munkáját.⁵ Ezeknek az elsődleges szerzőknek a műveiből csupán részleteket ismerünk, így munkáik értékét, stílusát, Alexandrosról közvetített képük milyenségét, apologetikus vagy éppen támadó mivoltát csupán a későbbi szerzők néhány elszórt, ámde nevesített utalása alapján rekonstruálhatjuk.⁶

A ránk maradt, Alexandrosszal foglalkozó görög és latin nyelvű, úgynevezett *másodlagos források*⁷ csoportja Diodóros, Curtius Rufus, Plutarchos, Arrhianos, valamint a Pompeius Trogus⁸ munkáját kivonatoló Iustinus és az ismeretlen szerzőségű *Metzi Epitomé* szövegét foglalja magában.⁹ E szerzők leírásai jelen-

⁴ A legfontosabb elsődleges szerzők munkáit az ortodox kronológia a következő időpontokra datálta: 1. olynthosi Kallisthenés, Aristotelés rokona (Kr. e. 327†; *FGrH* 124); 2. astypalaiai Onésikritos, a cinikus Diogenés tanítványa, a Nearchos vezetése alatt álló – az Industól az Euphratésig hajózó – flotta főkormányosa (*FGrH* 134) és a krétai Nearchos, Alexandros flottaparancsnoka, az indiai expedíciót bemutató munka szerzője (valamikor Alexandros halála és Kr. e. 310 között, valószínűbb a korábbi dátum; *FGrH* 133); 3. larissai Médeios (talán nem sokkal Alexandros halála után; *FGrH* 129); 4. alexandriai Kleitarchos, a legnépszerűbb szerző a római korban (véltetően Kr. e. 309 és Kr. e. 306 között; *FGrH* 137); 5. Ptolemaios, a későbbi I. Ptolemaios Sótér (Kr. e. 306 után, de még biztosan a Kr. e. 4. század folyamán; *FGrH* 138); 6. kassandreiai Aristobulos (valamikor Kassandros halála [Kr. e. 298] után; *FGrH* 139). Vö. PÉDECH 1984, 8–9; ZAMBRINI 2007, 212.

⁵ Arr. *an.* 7.18.5.

⁶ A problémáról általánosságban lásd PEARSON 1943, 43–56; BRUNT 1980, 477–494; BOSWORTH 2000, 3; BAYNHAM 2003, 3–13.

⁷ A szakirodalom a következő elnevezéseket használta ezekre a szerzőkre: *secondary sources*, *extant historians*, illetve *main Alexander historians*.

⁸ Pompeius Trogus a 44 könyvből álló *Historiae Philippicae* című munkáját Augustus uralkodásának idején állította össze. Technikájáról részletesebben lásd HECKEL 1997, 1–8; HECKEL–WHEATLEY 2011, 1–8.

⁹ A felsorolt szerzőkön kívül mások is foglalkoztak Alexandros alakjával

tősen különböznek egymástól. Az eltéréseket legegyszerűbben a szerzők által követett forrás vagy források különbözőségével, valamint a választott műfaj (biográfia, világtörténet, egyetemes történeti munka, történeti monográfia, *epitomé*) sajátosságaival, a szükségtelen információk mellőzésével, a vázlatos, tömör, ámde lényegre törő fogalmazásmóddal és a biográfia esetében megszokott *ortus-actus-obitus* séma alkalmazásával magyarázhatjuk. A beszámolók összevetését leginkább az nehezíti meg, hogy az antik idézési technika gyakorlatának megfelelően a szerzők a tartalom szerint idézést alkalmazták, s csupán ritkán nevezték néven az általuk követett forrásokat. Az epizódok közötti különbségek okainak egyértelmű tisztázása éppen ezért szinte teljesen lehetetlen, hiszen csupán valószínűsíthetjük, mi lehetett az adott történet eredeti forrása, pontosan mi szerepelhetett a forrás beszámolójában, és mi volt az, amit a ránk maradt leírások szerzője átvett, kihagyott vagy éppen módosított forrásai anyagából.

A másodlagos forrásokot a szakirodalom két nagyobb csoportra bontotta, így a Ptolemaios és Aristobulos, kisebb mértékben pedig Nearchos beszámolóját követő Arrhianost elkülönítette a forrásként csupán egyetlen szerzőt, Kleitarchost¹⁰ használó görög és latin nyelvű szövegektől. Ezt a második csoportot

és tetteivel. Polybios, Strabón és az idősebb Plinius is közöl adatot a makedón uralkodóról és hadjáratáról. E szerzők közül általában Strabónt szokták az Alexandrosszal foglalkozó legfontosabb történetírók körében említeni, hiszen földrajzi munkájának több szöveghelyén (15–17. könyv) részletesebben is szól Alexandrosról. Valerius Maximus munkájában Alexandrost morális *exemplum*ként használta, Seneca pedig filozófiai okfejtésénél fordult hozzá. Livius híres digressziójában (Liv. 9.17.1–19.17) ugyancsak szerepeltette Alexandrost. A makedón uralkodó alakját arra használta, hogy rajta keresztül ábrázolja Róma nagyságát. A második szofisztika időszakában (a Kr. u. 2. század közepétől) az Alexandros alakjához – főként a kinézetéhez, ruházatához, szokásaihoz és viselkedéséhez – kapcsolódó anekdotikus anyagnak is akadtak megörökítői Athénaios, Lukianos és Philostratos személyében. Vö. BAYNHAM 2003, 13–19; ATKINSON 2009, 1.

¹⁰ Kleitarchosról és fragmentumairól bővebben lásd BROWN 1950, 134–155; PEARSON 1960, 225–230; HAMILTON 1961, 448–458; BORZA

a kutatás az úgynevezett *népszerű* vagy *vulgata-hagyomány*, *Alexandros-vulgata* és *Kleitarchos-vulgata*¹¹ címkével látta el. Ebbe a kategóriába eredetileg csak Diodóros és Curtius Rufus tartozott, később azonban Iustinus, utána pedig Plutarchos is belekerült, majd a kutatás egy viszonylag késői forrás, a *Metzi Epitomé* leírását is e csoportba sorolta.¹² A beszámolók közötti egyezésekre, párhuzamokra valóban magyarázat lehet az, ha feltételezzük, hogy a szerzők közös tradíciót követtek, mégis tévedés lenne azt gondolni, hogy e közös tradíció csupán egyetlen közös forrás beszámolójának (*Einquellenprinzip*) szolgai módon történő követése lenne.¹³

A *Historiae Alexandri Magni Macedonis műfaja*

Az Alexandrosszal foglalkozó kutatás sokáig csak Arrhianos munkáját tekintette hitelt érdemlő, megbízható történeti forrásnak,¹⁴ így vajmi keveset foglalkozott a többi Alexandros-történetíró beszámolójával. Erre a sorsra jutott Curtius Rufus *Historiae Alexandri Magni Macedonis*¹⁵ című munkája is annak

1968, 25–45; GOUKOWSKY 1969, 320–337; SCHACHERMEYR 1970, 211–224; HAMILTON 1977, 126–146; BOSWORTH 1988, 87–93; PRANDI 1996; BOSWORTH 1997, 211–224.

¹¹ SCHWARTZ 1905, 682–683; JACOBY 1921, 622–654. A terminus használata ellen van TARN 1948, 132. Vö. még HAMMOND 1983, 1–5; 166. Hammond nézete ellen van HECKEL 1994, 67; BOSWORTH 2000, 6, 16. jegyzet.

¹² Vö. BRUNT 1976, XXXII; BOSWORTH 1976A, 1–46; UŐ 1980A, 28; 159; 271; 329; 331; 345; STEWART 1993, 12; HECKEL 1994, 67; UŐ 1997, 34; BAYNHAM 1998C, 85; BOSWORTH 2000, 3; BAYNHAM 2003, 21.

¹³ Hasonló nézeten van BOSWORTH 1988, 8–11. Véleménye szerint végső soron indokolt a *vulgata-hagyomány* háttérében közöst forrást feltételezni, amely valóban nem lehet más, mint Kleitarchos, vö. BAYNHAM 2003, 21.

¹⁴ BORZA 1967, különösen XXV; ATKINSON 1998B, 3469; FEARS 2001, 448; BAYNHAM 1998C, 5; 13; 67. Baynham megállapítása ellen lásd FEARS 2001, 448.

¹⁵ A kódexek eltértek a mű címét illetően, de a P és B *kolophonját*

ellenére, hogy ez az írás tekinthető a legátfogóbb, legteljesebb, valamint a legkorábbi latin nyelvű beszámolónak Alexandros hadjárataról.

A *Historiae* műfajának meghatározása sokáig váratott magára.¹⁶ Curtius Rufus ugyanis nem kortárs események bemutatására vállalkozott, hanem a történelem egy viszonylag rövid időszakát (Alexandros élete és hadjárata) választotta témájául. Az *annales*, a *res gestae* vagy a *historiae* módszerét figyelmen kívül hagyva nem kívánta a történelmi folyamatokat elemezni, értelmezni, és eltekintett annak meghatározásától is, hogy milyen helyet foglalt el Róma a világtörténelemben.¹⁷ Munkája éppen ezért leginkább egy olyan történeti monográfiának tekinthető, amely anyagát az uralkodó, Alexandros alakja és tettei köré rendezte. Ezzel a megoldással azonban Curtius Rufus egy másodlagos üzenet hordozójává tehetette írását, hiszen Alexandros alakján keresztül reflektálhatott az őt körülvevő társadalmi és politikai helyzetre.¹⁸ Hogy miért éppen Alexandros hadjáratainak a megörökítése mellett döntött? Témaválasztását

felhasználva általában ezt az alakot tartották a legvalószínűbbnek, vö. ATKINSON 1998B, 3456. A továbbiakban csak *Historiae* néven említem.

¹⁶ McQUEEN (1967, 19–20) kimutatta a munka *enkómion* jellegét, továbbá úgy vélte, hogy számos biográfiai elem található a *Historiae*-ben, így arra a következtetésre jutott, hogy az valójában a történetírás és a biográfia keverékének (*fusion of both genres*) tekinthető. Vö. RUTZ 1986, 2329–2333. A munka biográfiai jellegéről bővebben lásd HAMILTON 1969, XXXVIII. A *Historiae* műfajának meghatározásához még CURRIE 1990, 69; 76; különösen 75: *Didactic-romantic biography, descended from Xenophon's Cyropaedia, Alexander histories, romantic fiction (love stories), declamation, New Comedy – such elements as these had direct or indirect influence upon the history which Curtius produced*; BAYNHAM 1998C; ALBRECHT 2004, 859; ATKINSON 2009, 16: *Curtius' work belongs more to the genre of the monograph as defined by Polybius, and as represented by Sallust's Bellum Jugurthinum and Bellum Catilinae*. Vö. még ATKINSON 2009, 28: *As Roman drama preceded Roman historiography, and as there was a strong tradition of presenting Roman history as drama, Curtius may well have come under the influence of what Wiseman styles 'docu-drama'*. Vö. WISEMAN 1993, 133–135; 141.

¹⁷ ATKINSON 1998B, 3456–3457. ¹⁸ ATKINSON 2009, 2; 43.

vélhetően egy Alexandrost modelljének tekintő, a makedón uralkodóval versengő (*imitatio, aemulatio*) princeps ihlette.¹⁹

Munkájában igyekszik követni a kronológiai sémát, ahol azonban ettől eltér, ott az események fonalát megszakító törés okát egyértelműen meghatározta.²⁰ A jeleneteket áthelyezve leginkább azért döntött az időrend felborítása mellett, hogy az epizódokat egy nagyobb, tematikusan szorosabban összetartozó egységgé fűzhesse össze. A *Historiae* anyaga nem az uralkodó halálával, hanem Alexandros testének Egyiptomba szállításával ér véget. Ebből a megoldásból is kitűnhet, hogy Curtius Rufus Alexandros cselekedeteinek ábrázolása mellett kiemeltebben kívánt foglalkozni az Alexandros halálát követő zűrzavaros események, különösen a trón utódlását érintő kérdések és problémák bemutatásával. Többen úgy vélték, hogy beszámolójából hiányzik a történeti hitelesség,²¹ míg mások arra jutottak, hogy szerzőnk törekszik a megbízhatóságra.²² Curtius Rufus munkájának történeti értékét nem szabad alábecsülni: értékes forrás, mivel teljesen más nézőpontból mutatta be anyagát, mint Arrhianos, továbbá mivel számos, csak az ő történetében szereplő, egyedülálló adatot (*hapax*) közölt Alexandros perzsa hadjáratáról. Curtius Rufus munkájában szüntelenül reflektált – akár *in prima persona* – korának aktuális eseményeire, kora uralkodójának hibáira, a trónutódlás okozta krízisre, egyszóval társadalma problémáira és visszasságaira.²³

¹⁹ ATKINSON 1975, 363–367; UÓ 1998B, 3457; BAYNHAM 1998C, 205.

²⁰ Curt. 5.1.1–2; BAYNHAM 1998C, 27; BARZANÒ 1985, 134; ATKINSON 2009, 44–45. RUTZ (1986, 2334) nézete szerint Curtius Rufus hasonlít Arrhianoshoz abban, hogy nem követi az annalsztikus sémát.

²¹ Vö. SCHACHERMEYER 1970; McKECHNIE 1999, 44–60.

²² Vö. ERRINGTON 1970, 49–77; MARTIN 1983, 161–190; ATKINSON 1998A, XXV–XXVI; XXXI; UÓ 1998B, 3468–3470; BOSWORTH 2003A, 167–198; ATKINSON 2009, 32–41.

²³ A szerző korára vonatkozó utalásokról általánosságban lásd LAIRD 2009, 208–209. Curtius Rufus kapcsán vö. DEVINE 1979, 157; HAMMOND 1983; BARZANÒ 1984, 169–178; UÓ 1985; HECKEL 1994, 68; BOSWORTH 2000, 9; ATKINSON 2009, 2–3. BAYNHAM (1998C, 12) véleménye